

AGNIESZKA BORYSOWSKA

Książnica Pomorska w Szczecinie
ORCID: 0000–0003–3638–4248
e–mail: a.borysowska@ksiaznica.szczecin.pl

HEKSAMETR „KUNSZTOWNY” I INNE FORMY SZTUCZNE W TWÓRCZOŚCI JURGI VALENTINA WINTHERA (1578–1623)

ABSTRACT. Borysowska Agnieszka, *Heksametr „kunsztowny” i inne formy sztuczne w twórczości Jurgi Valentina Winthera [1578–1623]* (The “artful” hexameter and other artificial forms in the work of Jurga Valentin Winther [1578–1623]).

The article describes selected poetry by the Pomeranian diplomat Jurga Valentin Winther (1578–1623), which can be included in the inter–genre category of ‘poesis artificiosa’. The works discussed include: anagram, chronogram, acrostic, palindrome, ‘versus concordans’, emblem, labyrinth. The poetic repertoire of Winther clearly shows that while writing, he readily experimented with form, and his searches and innovations sometimes elude genology.

Keywords: poesis artificiosa; Pomerania; 17th century poetry; occasional prints; Latin poetry; dactylic hexameter

Jurga (Georg) Valentin Winther¹ (Wynther, Winter; 1578–1623) był dyplomata na dworze wywodzącego się z dynastii Gryfitów księcia szczecińskiego Filipa II (1573–1618), a później jego następców. Na niwie literackiej zaznaczył swą obecność jako tłumacz i poeta, ale dziś pamięta się go przede wszystkim jako autora nigdy niewydanego i ostatecznie zaginionego dzieła historiograficznego *Pomeranographia* (znanego także pod tytułem *Balthus Pomeranicus* lub *Annales Pomeranici*). Według zachowanych przekazów praca ta miała stanowić syntezę dziejów Pomorza, a w planach było ponadto uzupełnienie jej mapą księstwa pomorskiego opracowaną przez uczonego z Rostocku, Eilharda Lubinusa² (1565–1621). Mapa ta rzeczywiście powstała i została wydana w 1618 r., jednak już po śmierci księcia Filipa II (zm. 3 lutego), inspiratora całego przedsięwzięcia. Filip II, od 1606 r. książę szczeciński, był władcą ponadprzeciętnie wykształconym, a przy tym mecenasem artystów, kolekcjonerem malarstwa i innych dzieł sztuki, miłośnikiem ksiąg, osobą chętnie oddającą się lekturze

¹Bülow 1898: 501–502.

²Böhmer 1824: 31–32; Bądkowska 2013: 154; Frankowska-Makała 2015: 29.

Pisma Św. oraz, co najważniejsze w kontekście działalności twórczej Winthera, inspiratorem życia literackiego w swoim księstwie³. Znanе jest np. zarządzanie księcia zobowiązujące Pomorzan do stworzenia literackiej oprawy obchodów koronacji cesarza Macieja Habsburga, zorganizowanych na zamku szczecińskim 26 lipca 1612 r., czy jubileuszu reformacji zaplanowanego na pierwsze dni listopada 1617 roku⁴. To właśnie na wniosek i przy wsparciu Filipa II Winther zajął się przeszłością księstwa. Kiedy jednak władca zmarł, prace nad dziełem przygasły, a choroba i przedwczesna śmierć autora nie pozwoliły ostatecznie urzeczywistnić tego pomysłu.

Jako autor utworów poetyckich Jurga Valentin Winther był przez całe życie aktywny przede wszystkim w zakresie, w którym odznaczali się także inni wykształceni przedstawiciele społeczeństwa jego czasów: w twórczości okolicznościowej, którą komponowano z racji pełnienia określonych funkcji zawodowych oraz na skutek powiązań towarzyskich. Wiele lat wcześniej, nim rozpoczęły się prace nad historią Pomorza, światło ujrzał inny utwór Winthera związany z osobą księcia Filipa II. W 1607 r. przygotował on w prezencie ślubnym dla władcy wytworny literacki podarek: edycję przełożonego na łacinę dramatu pasterskiego *Pastor fidus*⁵. Autorem oryginału był Giovanni Battista Guarini (1538–1612), żyjący jeszcze wówczas włoski poeta i dyplomata, związany z dworami w Ferrarze i Urbino. Jego tragikomedia pasterska *Il Pastor Fido*⁶, wydana po raz pierwszy w 1590 r., zyskała w Europie dużą popularność⁷. Ukazywała przy tym ideał życia dworskiego epoki, znakomicie więc wpisywała się i w działalność, i w kulturalne zainteresowania obdarowywanego.

Oprócz publikacji utworów okolicznościowych samoistnych wydawniczo popularnym obyczajem w czasach Winthera było także umieszczanie okazjonalnych wierszy w ramie literacko-wydawniczej obszerniejszych prac: dzieł historyograficznych, traktatów teologicznych, zbiorów poezji etc., zarówno własnych, jak i osób, z którymi pozostawało się w jakiejś zażyłości – także przykłady tego rodzaju utworów znajdziemy pośród okolicznościowej twórczości Winthera.

Mimo że jako autor wierszy okolicznościowych i poetyckich dedykacji pozostawił całkiem spory dorobek, niewiele osób kojarzy jednak dziś nazwisko Winthera z aktywnością na niwie poezji. Należy przy tym dodać, że jako poeta był on twórcą pełnym inwencji i chętnie eksperymentował z formą. Na kartach jego publikacji znajdziemy wiele utworów zaliczanych do tzw. poezji kunsztownej,

³ Makala 2013; Zdero 2015.

⁴ Na obchody cesarskiej koronacji został wydany okolicznościowy tomik, zob. Reutz 1612. Na temat obchodów jubileuszu reformacji w księstwie szczecińskim zob. Borysowska 2018a (tam także bibliografia utworów okolicznościowych).

⁵ Winther 1607.

⁶ Guarini 1590; Guarini 1971.

⁷ Wojtkowska-Maksymik 2018 (autorka współczesnego przekładu nie zna tłumaczenia Winthera na łacinę).

tworzonych zarówno w popularnych, jak i rzadkich gatunkach – i właśnie tę stronę twórczości szczecińskiego dyplomaty przybliży niniejszy artykuł.

Poezja kunsztowna (*poesis artificiosa vel artificialis*) to ponadgatunkowa kategoria twórczości o bardzo długich tradycjach. Na kartach Biblii można napotkać abecedariusze i anagramy, w Persji, Chinach i Indiach znane były *carmina figurata*. Starożytni Grecy dodali do tego wachlarza gatunków akrostychy i palindromy⁸. Wszystkie te formy znane były także w łacińskim obszarze językowym. Ich popularność wzrosła u schyłku antyku za sprawą Publiusza Optatiana Porfiriusa (IV w.) i w początkach wieków średnich dzięki Rabanowi Maurowi (ok. 780–856)⁹. W czasach nowożytnych okresem największego rozkwitu tego rodzaju twórczości był barok. W epoce tej wiersze sztuczne szczególnie chętnie tworzone po łacinie, choć znane są z tego czasu także utwory powstałe w językach narodowych. W różnych krajach europejskich pojawili się autorzy specjalizujący się w tego rodzaju poezji, przeważnie jednak byli to poeci *minorum gentium* lub autorzy utworów okolicznościowych, które pisano z okazji wesel, objęcia urzędów, pogrzebów czy na jeszcze inne prywatne bądź publiczne uroczystości¹⁰.

Na Pomorzu władanym przez Gryfitów, które przynależało wówczas do niemieckiego, a przy tym protestanckiego kręgu kulturowego, poezja kunsztowna zyskała dużą popularność¹¹. Wiersze takie pisał np. poeta uwieńczony Lorenz Luden (Laurentius Ludenius, 1592–1654), profesor poetyki i retoryki na uczelni w Greifswaldzie (1618–1635), a następnie w Tartu (1635–1654)¹². Bardzo interesujące tomy emblematów stworzył Daniel Cramer (1568–1637), doktor teologii, pastor kościoła Mariackiego w Szczecinie, wykładowca na uniwersytecie w Wittenberdze i w szczecińskim Pedagogium Książęcym, od końca lat 90. XVI w. kaznodzieja książęcy, a od 1613 r. – pełniący obowiązki generalnego superintendenta w Szczecinie¹³. Ciekawy zbiór emblematyczny pt. *Sacra Disticha Latino-Germanica* (Stettin 1612) pozostawił po sobie także szczeciński ławnik, a przy tym poeta, Paul Zacharias¹⁴ (1557–1612). I tutaj jednak najwięcej utworów kunsztownych (niekiedy w bardzo rzadkich gatunkach) napotkać można na kartach druków okolicznościowych.

Taki właśnie charakter miał kolejny literacki upominek dla księcia Filipa II – zbiorowy tomik, opracowany przez urzędników dworskich na 35 urodziny władcy¹⁵ – w którym Valentin Winther zamieścił jeden z najpopularniejszych (obok

⁸ Michałowska 2002: 718–721.

⁹ Rypson 2002: 11–55; ostatnio tematyką tą szerzej zajmowała się Maria Coutinho (2016).

¹⁰ Rypson 2002: 55–177; *Poesis artificiosa* 2013; Borysowska 2018b.

¹¹ Borysowska 2018b.

¹² Borysowska 2013; Borysowska 2017: 85–86; Borysowska 2018b: 126–128, 141–144.

¹³ Cramer 1617; Cramer 1630.

¹⁴ Kapuścińska, Urbański 2013.

¹⁵ [Philippi II Natalis] 1608.

chronostychu) gatunków barokowej poezji kunsztownej: anagram¹⁶. Forma ta, polegająca na przekształceniu zasobu literowego jakiejś nazwy lub zdania i uzyskaniu w efekcie innych słów, stała się bardzo popularna w literaturze europejskiej już w drugiej połowie XVI w., mimo ograniczeń, które nakładała na twórców. Chętnie zamieszczano anagramy zwłaszcza w publikacjach okolicznościowych adresowanych do przywołanych z imienia i nazwiska osób, a więc w utworach, które tworzone np. na wesela, urodziny czy pogrzeby¹⁷. W omawianym druku Winther z tytułatury księcia: *Philippus Dux Stetini Pomeraniae* wyprowadził dwa różne anagramy¹⁸, które, co warto podkreślić, są dokładne, tzn. uzyskane przetworzenie w pełni wykorzystuje zasób literowy tematu. Było to miarą doskonałości tego gatunku, który, jak powiedziano, w praktyce twórczej mógł nastęrczać dużych trudności. Stała i konieczną zasadą było następnie włączanie uzyskanych anagramów w treść epigramatu, aby nadać im jakiś sens, często bowiem stanowiły zbitkę słów niełączących się w zdanie. Zabieg ten pozwalał im więc nadać, a raczej: wydobyć z nich znaczenie, wierzone bowiem, że anagram może stanowić pewien rodzaj wróżby lub przepowiedni¹⁹. Także Wintherowi możliwość włączenia uzyskanych słów w dłuższy wiersz pozwoliła wybrnąć z zawilości znaczeniowych uzyskanych po przekształceniu książęcego miana. „Quis DUPLEX HEROS?” – pyta w imieniu czytelników. I zaraz tłumaczy: „Qui fert dupliciter comoda grata suis”²⁰. Na marginesie trzeba dodać, że regułą było drukowanie umieszczanych w wierszu słów anagramu wersalikami, co pozwalało już na pierwszy rzut oka dostrzec je i wyodrębnić z treści epigramatu.

Innym popularnym gatunkiem kunsztownym w czasach Winthera był akrostych, jedna z form sztucznych o najdłuższych tradycjach literackich²¹. Nazwą tą określa się utwór, w którym skrajne litery kolejnych wersów (najczęściej początkowe, ale niekiedy także końcowe lub środkowe)²² czytane w pionie tworzą imię osoby, nazwę rzeczy lub jakieś zdanie. Utwór w tym gatunku znajdziemy w jednej z wcześniejszych prac Winthera – tomiku poezji religijnych, wydany w 1597 r. w Rostocku – a dokładnie we fragmencie zawierającym poetycki opis zwiastowania, tzn. w utworze stanowiącym dialog pomiędzy archaniołem Gabrielem a Marią. Formę akrostychu nadał autor kwestii Marii, przy czym na

¹⁶Nieznanowski 2002.

¹⁷W kręgu literatury polsko-łacińskiej w tym gatunku specjalizował się np. Andreas Lo-eaechius (zob. Borysowska 1997); w piśmiennictwie pomorsko-łacińskim przykłady utworów anagramatycznych zob. Borysowska 2018b: 112–115; Borysowska 2017: 80–83.

¹⁸1. „Heros sta duplex in puppi, animi ite”; 2. „Insta heros duplex e puppi in mitia”.

¹⁹Nieznanowski 2002: 26.

²⁰[Philippi II Natalis] 1608: A3v.

²¹Borysowska 2018b: 115–119.

²²Utwory, których środkowe lub końcowe litery kolejnych wersów czytane pionowo dawały dodatkowe znaczenie, nazywano także mezo- lub telestychami, od gr. *mezo* – środek; *télos* – koniec i *stíchos* – wiersz.

podkreślenie zasługuje to, że akrostychowy intekst stanowi tu incipit znanej z Ewangelii św. Łukasza słynnej pieśni *Magnificat*: „Magnificat anima mea Dominum” (Łk 1, 46–55), według przekazu ewangelisty odśpiewanej przez Najświętszą Pannę wkrótce po zwiastowaniu.

Przykład mistrzowskiego opanowania obydwu omówionych form: anagramu i akrostychu, dał Winther w okolicznościowym utworze dołączonym do dysputy akademickiej opublikowanej w 1597 r. w Greifswaldzie²³. Respondentem, broniącym publicznie tez z zakresu prawa, był wówczas wywodzący się ze Słupska Georg Palbitzke (Palbitzky, Georgius Palbitcius), student jedyne go pomorskiego uniwersytetu, Akademii Greifswaldzkiej, przypuszczalnie tożsamy ze zmarłym w 1638 r. późniejszym starostą słupskim (od roku 1622)²⁴. Okolicznościowe powinszowanie dla kolegi (Winther w tym czasie także studiował prawo w Greifswaldzie) zostało zamieszczone tradycyjnie na końcu kilkukartkowego druku. Zbudował je Winther z anagramicznego przekształcenia imienia i nazwiska Palbitzkego („GEORGIUS PALBYTCIUS Stolpensis Pomeranus = IUS ITA POL CIBUS GREGI. Pape! intus mons, solers”), które wkomponował następnie w epigramat jako autonomiczny tekst (intekst) akrostychu (**ilustr. 1.1-1.2 s. 148-149**). Warto przyjrzeć się bliżej wymyślnej koncepcji tego utworu. Jest to w zasadzie akro-mezo-telestych, w dodatku każdy z dodatkowych tekstów należy czytać w pionie naprzemiennie, w co drugim wersie, to znaczy najpierw w wersach nieparzystych, a następnie parzystych. I tak np. w pierwszym ciągu z wierszy nieparzystych uzyskamy: „GEORGIUS PALBIITCIUS”, a z parzystych: „IUS ITA POL CIBUS GREGI”. Inteksty skrajny i środkowy są więc odpowiednikami miana Palbitzkego i jego anagramicznego przekształcenia, natomiast prawy skraj dopełnia jego charakterystyki jako pełnego cnót studenta prawa. Trzeba przyznać, że ułożenie wiersza z sześcioma dodatkowymi intekstami (trzy razy po dwa, naprzemiennie w wersach), umieszczenie w nich anagramu, a przy tym utrzymanie metrum (dystych elegijny) i uzyskanie sensu związanego z okolicznością powstania wiersza (promocja Palbitzkego z zakresu prawa) było nie lada wyzwaniem formalnym i z pewnością dowodzi dużej sprawności Winthera w komponowaniu łacińskich wierszy.

Biegłość w tworzeniu akrostychów, a przy tym znaczne (ponad przeciętną) przekroczenie granic tego gatunku, zmanifestował Winther także w ramie literacko-wydawniczej przywoływanego tomiku *Triquetrum mysticum*. Zamieścił tam łaciński wiersz w heksametrze, dedykowany rajcom i sekretarzowi miejskiemu Lubeki²⁵, w którym znalazło się aż pięć dodatkowo utworzonych tekstów: stanowią je pierwsze litery każdego wyrazu w poszczególnych wersach, czytane w pionie (**ilustr. 2 s. 151**). Pod względem formy utwór ten jest

²³ Winther 1597b.

²⁴ Kratz 1865: 432.

²⁵ Winther 1597a: A3r.

AD RESPONDENTEM.
VALENTINI WINTHERI

Acrostichis anagrammatifimalis

GEORGIUS PALBYTCIUS

STOLPENSIS POMERANVS.

JUS ITA POL CIBUS GREGI.

Pape! intus mons, solers.

G	L	O	R	I	A	I	V	S	S	equitur velut ūbra celerrima corporu	S
I	V	S	beat oppidi agros	P	rosperitate su	A					A
E	ſ	P	OL IVS CIBVS, es	T	Regiſ GREGIſ popin	A					A
V	nde ſacrũm LL. ſerel	A		A	legi arte queun	T					T
O	ppida donec erunt P	O		O	pulis cultiſſima, done	C					C
S	tabunt imperij	P		P	ulchraſ proſpera	Q					Q
R	egna. Iſtas LL. peruo	L		L	ve revolve parumpe	R					R
I	ngenij niſu	E		E	t judicij oro pen	V					V
G	raria multa inerit	P		P	reſtantia & Emolument	I					I
T	antum agmen, v	I		I	x ut poſſit homo ore loqu	I					I
I	VS ITA POL CIBVS	E		E	ſ, quem debent carpere cunã	I					I
A	teneris an-	N		N	is, quos capit artium amo	R					R
V	ſu dulceſcit CIBVS, i	N		N	crudescit abuſ	V					V
P	eſtifero, ſicu	T		T	cetera cunãta Solen	T					T
S	ed maſticato ac u	S		S	u ſtabilito frequente	R					R
O	CIBVS, exclames, I	V		V	ris adempte pen	V					V
P	OL CIBUS es gratus Reg	I		I	ſ GREGIſ potent	I					I
L	ibant Si labij	S		S	perbeneſ ore ierun	T					T
A	ſtraa huncce cibum	S		S	ervat, gallina ſub ali	S					S
C	cu accipitris pullu	M		M	viſ doloſ fer	I					I
L	audibus haud nullis,	P		P	reſtaſ, paraſ, ſecundi	S					S
I	n caſtris charitum qu	O		O	s iuvat eſſe viri	S					S
B	ARTOLus ut juris qu	O		O	ndam queis jura paravi	T					T
B	ALDus ſ inſig-	N		N	es, nomine Inſtitit	A					A

Intus

Illustr. 1.1

I	NTVS at Aſtream	M	ONte eſſe piabile viſ	V	
V	nde & per Salebra	S	ire redire, vide	N?	
I	ndigeat quam difficil	E	eſt iter & via montem a	D	
S	candere juſtitie,	S	cilicet hoc opus eſt	T.	
T	e laus ergo manet p	R	aclara o doctę Georg	I	
G	rata quod eſſe d	O	ces jura tuenda tib	I	
C	um verę miſero pl	A	ceant preſintq; popell	O	
R	egius, egregius	L	egibus exiſtet hono	S	
I	nde habeant ome	N	claro cum nomine plure	S	
E	rgo perge, DEVS co	E	pta ſecunda bec	T	
V	erum perge DEO,	V	irtuti legibus, uſ	V	
G	loria gignetu	R	cetera ad athra ſin	E	
S	ic more, ore, & honore valen	S	memor eſto Valenti	S	
I	uro. Sic juri	S	juſcula jure capi	S	

UNA VALENS VIRTUS NOBILITARE POTEST.

BN

w zasadzie propozycją pośrednią pomiędzy akrostychem a spokrewnionym z nim wierszem kratkowym (*carmen cancellatum*)²⁶. Wiersz taki był odmianą akro-, tele-, a zwłaszcza mezostychów, w których część liter wyróżniano graficznie (np. drukując większą czcionką lub obwładając konturem) i uzyskiwano w ten sposób dwa dodatkowe przekazy. Pierwszy – słowny – powstawał za pośrednictwem dodatkowo utworzonego, autonomicznego tekstu (intekstu), co było wykorzystywane także w „zwykłych” akrostychach. Drugi – wizualny – tworzyła skomponowana z intekstu rycina. Wynalezienie tego gatunku wiąże się z osobą Optatianusa Porfiriusa²⁷. W swej klasycznej postaci wiersze te miały najczęściej postać prostokąta, podzielonego intekstem na swego rodzaju „kratki” – stąd nazwa gatunku. W czasach i kręgu kulturowym, z którego wywodził się Winther, jedną z najczęstszych figur wpisywanych w wiersz kratkowy był krzyż, ale spotyka się też np. strzałę przebijającą serce²⁸. W przywoływanym utworze nie mamy jednak dodatkowego przekazu wizualnego – wyróżniony graficznie intekst uzyskany ze skrajnych liter każdego wyrazu dzieli wiersz na kolumny. Istotą konceptu Winthera było raczej wyróżnienie graficzne nazwisk swoich lubeckich protektorów, co mu się w pełni udało. Warto nadmienić, że zamieszczanie nazwisk jako intekstu akrostychów było praktyką bardzo popularną. David Herlitz (1557–1636) – działający na Pomorzu autor poetyki powstałej w tym samym mniej więcej czasie, co utwór Winthera – opisuje stosowanie akrostychów przy komponowaniu epitalamiów: wówczas intekst mogą stanowić nazwiska państwa młodych. Przestrzega on jednocześnie przed trudnościami, których nastęcza ta forma (chodzi o konieczność otwarcia wersu wyrazem rozpoczynającym się na konkretną literę), i napomina, by nie ulegać pokusie mnożenia intekstów z tymi samymi nazwami, co uważa za wręcz niedorzeczne²⁹. Winther jednak w swoim zwielokrotnionym akrostychu umieszcza nazwiska pięciu różnych protektorów, a nadto uzyskuje sens wypowiedzi, mimo że częścią składową czterech spośród dodatkowych tekstów jest słowo ‘consul’, co wymusza użycie w poszczególnych wersach czterech słów rozpoczynających się tą samą literą – jest to więc prawdziwy popis mistrzostwa.

W tym samym tomie (*Triquetrum mysticum*), na zakończenie, Winther raz jeszcze sięga po formę sztuczną, tym razem po gatunek w jego czasach dość rzadki – centon³⁰. Jest to forma o długich tradycjach, polegająca na układaniu

²⁶ Borysowska 2018b: 130–132.

²⁷ Rypson 2002: 16; Rypson 1989: 26–28.

²⁸ Borysowska 2018b: 131–132.

²⁹ Herlitz 1627: [62]: „Aliqui Acrosticha faciunt, hoc est, nomina sponsorum vel certum aliquem versum, iuxta seriem literarum, in initio versuum exprimunt. Hoc ita magnam laudem non meretur, siquidem tractatio rerum earum, quas animo susceperamus impeditur, quando ad seriem certarum literarum nos astringimus. Atque hoc ineptius fit, quando in medio et fine easdem literas observamus, quod aliqui scribaces etiam faciunt”.

³⁰ Winther 1597a: I2v–I3r.

PRIOR TRIQVE- TRI ANGVLVS

DE LVCTVOSO PROTOPAGO-
rum Lapſu, & ineffabili incarnationis
myſterio:

Quem
MAGNIFICIS, AMPLISSIMIS, FVSTITIA, PIE-
tate, ac longo rerum experimento ornatiffimis viris, Dn. Coſſ. in-
clut. Lubecenſium politiæ;

Nec non
DOCTISSIMO, IVXTA AC SPECTATISS.
D. M. IOHanni BRambachio, ejuſdem Secretario,
D. Mæcenatibus, omni obſervantiæ cultu ho-
norandis, xenij loco conſecro:

B	elligeri	D	icat	VV	lnus	B	ellona	B	ilinguis:
R	betores	E	xtollant	A	pplauſibus	O	mina	R	egum:
O	bfervent	H	ominum	R	es	N	obilitatis	A	mantēs:
E	fferat	O	minibus	M	agnorum	N	omina	M	agnus:
M	agnificet	V	irtutis	B	elle	I	nſignia	B	ellus:
S	otera	E	xiguis	O	rnavi	V	erſibus	A	lmum,
E	ximum	L	egis	C	ultorem.	S	iccine	C	briflum
C	antandum	C	ulto	C	elebrarem	C	armine?	S	vadet
O	bſequio	O	blectans	O	rdo	O	bfervabilis	E	rgd
N	omme,	N	otitiâ,	N	ec	N	obilitate	C	arentes
S	pectatores,	S	igna	S	ereni	S	plendida	R	bytmi
V	ertite,	V	erſiculis	V	irtus	V	ivacior	E	xſtat;
L	itterulis	L	aus;	L	itterulas	L	uſtrate	T	uenies.

Vest. Dig. atq; Exc. additiss.

Valentinus Wyntherrus TR. P.

wierszy wyłącznie z cytatów wyjętych z utworów innych poetów. Przez wieki najczęstszym źródłem dla centonistów była *Eneida* Wergiliusza i eposy Homera. Taki właśnie centon – homerycki – zaproponował Winther czytelnikom swojego tomiku. Istotą tego gatunku było takie dobranie materii poetyckiej, z której powstawał „wierszomontaż” (jak nazwał ten rodzaj twórczości Julian Tuwim)³¹, by uzyskany utwór przekazywał inne treści niż oryginał. Widać to dobrze w wierszu Winthera, który korzystając swobodnie z obszernej materii słownej eposów Homera, opisujących jednak przecież dzieje bohaterów wojny trojańskiej, stworzył utwór na temat misterium odkupienia (*redemptionis misterium*). W swojej praktyce pisarskiej Winther nie postępował jednak dokładnie za wskazówkami Auzoniusza (zm. 394), który tak opisywał metodę tworzenia centonów: „varius de locis sensibusque quaedam carminis structura solidatur, in unum versum ut coeant aut caesi duo aut unus et sequens [medius] cum medio, nam duos iunctim locare ineptum est et tres una serie merae nugae”³². Wintherowi zdarza się łączenie pojedynczego słowa z wiersza jednego eposu z resztą wersu z drugiego albo przejmowanie całych wersów z któregoś z dzieł Homera, choć rzeczywiście nie są to wersy kolejne.

Rok po publikacji *Triquetrum mysticum*, podczas studiów w Greifswaldzie, Winther wydał okolicznościowe funeralium³³ poświęcone księżnej Klarze, żonie księcia Bogusława XIII z dynastii Gryfitów i matce księcia, u którego miał w przyszłości służyć – Filipa II. W druku tym wykorzystał inną jeszcze sięgającą starożytności formę kunsztowną: palindrom, czyli rodzaj wyrażenia lub zdania, które można czytać w dwóch kierunkach i w obydwu brzmi tak samo³⁴. Wypowiedź Winthera w tym gatunku to pojedynczy dystych elegijny, w którym każdy z wersów jest palindromem. Ta błyskotliwa i arcytrudna zabawa słowna, podobnie jak anagram, przynosiła takie efekty, że trudno było zapelnąć nimi cały druk. Przedłużeniem i uzupełnieniem anagramu zwyczajowo był, jak powiedziano, epigramat. Analogicznie Winther rozbudował swoją publikację, komponując z treści ułożonych palindromów tzw. labirynty (*labyrinthus poeticus*).

Utwory tego typu wywodzą się jeszcze z antyku, z greckich technopagniów³⁵. Są jednym z gatunków poezji wizualnej, gdyż podobnie jak wiersze figuralne, przestrzenno-liniowe i kratkowe (*carmen cancellatum*) oddziałują na zmysł wzroku. Dla labiryntów używano zamiennie nazwy ‘wiersz kubiczny’ (*carmen cubicum*), w nawiązaniu do ich klasycznej formy: prostokąta podzielonego na pola, w które wpisywano pojedyncze litery. Utwory takie tworzone w dwóch odmianach: jako tzw. labirynty z centrum i labirynty progresywne.

³¹ Tuwim 2018: 143.

³² Budaragina 2017: 48.

³³ Winther 1598.

³⁴ Tuwim 2018: 96–103.

³⁵ Rypson 2002: 173–176.

W pierwszym przypadku treść wiersza uzyskiwano poprzez czytanie począwszy od litery umieszczonej w środku prostokąta, w drugim – od lewego górnego rogu³⁶.

W skomponowanym przez siebie druku pogrzebowym Winther umieścił dwa labirynty progresywne. Pierwszy z nich wykorzystywał frazę z pierwszego wersu palindromicznego dystychu, drugi – z kolejnego. Ponieważ mają one nieco inną budowę, warto im się przyjrzeć bliżej. Pierwszy wers dystychu jest bowiem w zasadzie podwójnym palindromem. Zbudował go Winther z frazy: „Angis an ob sortis rem?” i jej palindromu: „mersit ros bona signa”, dzięki czemu czytać w dwóch kierunkach można nie tylko cały wers, ale i każdy z półwersów. W ujęciu kubicznym w pierwszej linii pojawia się tylko fraza „Angis an ob sortis rem”. W klasycznej wersji labirynt progresywny komponowało się w ten sposób, że w każdym kolejnym wersie frazę początkową przesuwano o jedną literę (jeden kubik) w porównaniu do poprzedniej. Dzięki temu w ostatnim wersie uzyskiwało się ten sam tekst, co w wersie pierwszym, ale czytany od prawej do lewej. Ponieważ jednak, jak powiedziano, pierwszy wers dystychu tworzył u Winthera zdublowany palindrom, dało to także efekty w labiryncie: w dwóch kierunkach czytać można tekst każdego ze skrajnych boków labiryntu (**ilustr. 3 s. 154**).

Drugi z labiryntów powstał z palindromu: „O Te parca sede non ede sacra peto”, wpisanego w górną linię wiersza („O Te parca sede no-”) i dalej, po złamaniu w pionie, w kubiki tworzące prawy skraj utworu („-n ede sacra peto”). Dodatkowy efekt palindromu uzyskuje się więc w tym labiryncie dopiero po przeczytaniu dwóch linii jednocześnie: górnej poziomej i prawej pionowej lub dolnej poziomej (w kierunku z prawej do lewej) i lewej pionowej (w kierunku z dołu do góry).

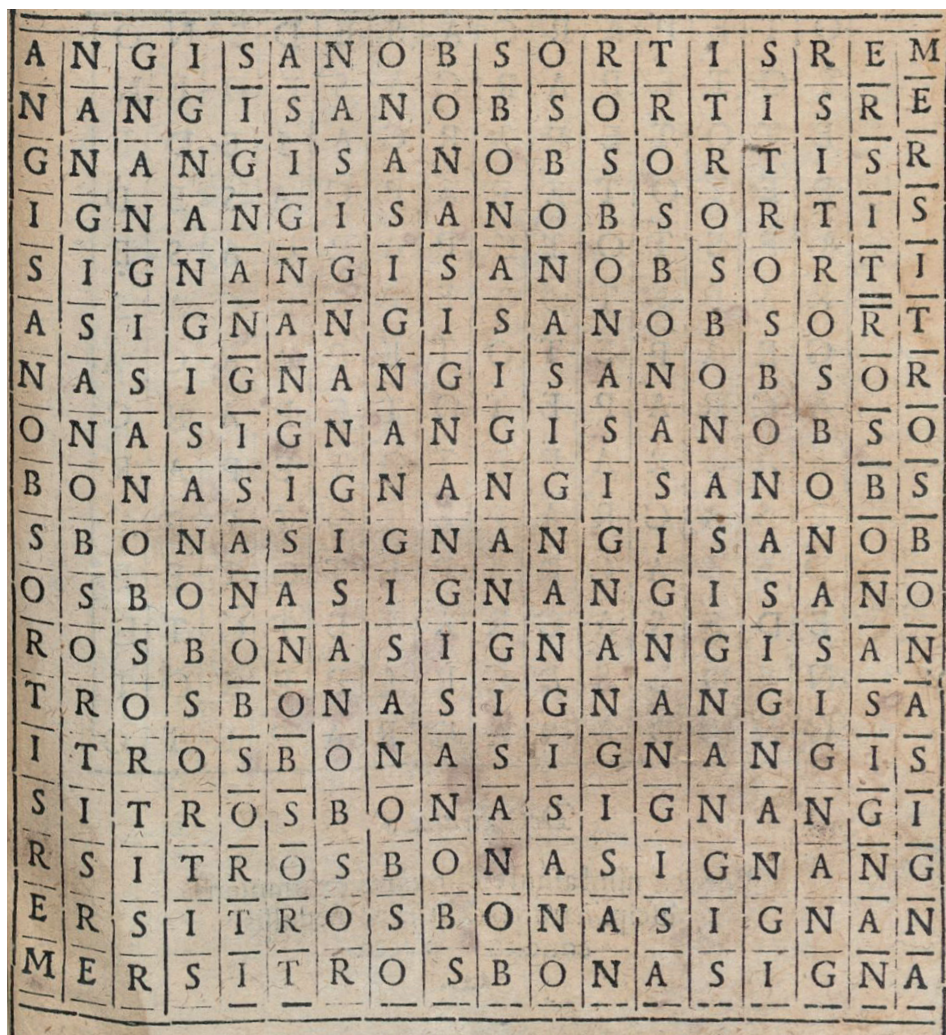
Warto podkreślić, że jakkolwiek labirynty pojawiały się niekiedy na kartach pomorskich druków okolicznościowych³⁷, to takiego mariażu dwóch form kunsztownych, jaki zaproponował Winther, raczej próżno szukać. Ta oryginalność wydaje się jednak charakterystyczna dla Winthera: ukazuje go jako twórcę poszukującego nowych form wyrazu i przekraczającego konwencje ustalone dla różnych gatunków.

Połączenie palindromu z inną jeszcze formą kunsztowną: dialogiem³⁸, napotkamy z kolei w przywoływanym tomiku poetyckim *Triquetrum mysticum*. Na karcie tytułowej tego druku zamieścił Winther krótką rozmowę pomiędzy dwoma mitycznymi bogami: Apollinem i Momosem. Dialog jest krótki i nieco enigmatyczny, nie tylko z tego powodu, iż musiał się zmieścić na karcie tytułowej, ale przede wszystkim dlatego, że każda z czterech kwestii wypowiedzianych przez

³⁶Rypson 1989: 91–128.

³⁷Borysowska 2018b: 140–144.

³⁸Abramowska 2002; Borysowska 2018b: 175–179.

Ilustr. 3

respondentów jest jednocześnie palindromem³⁹. Na marginesie warto dodać, że już sama forma dialogu uchodziła za trudną i być może dlatego poetyckie „rozmowy” nie były bardzo popularne⁴⁰. Wkładając w usta rozmówców palindromy, Winther i tu wykroczył poza twórczość typową dla swoich czasów.

³⁹ Winther 1597a (k. tyt.): „MOMUS De se ipso: *Magna sono, si res: Summus seris onos angam?* Apollo respondens: *O, te, parce, sede, non ede secreta peto.* MOMUS: *Nemo tenet, mungam: SUMMUS magnum tenet omen.* APOLLO: *O gere Traso artem, metra, os arte rego*”.

⁴⁰ Taki pogląd wyrażali m.in. Jacobus Pontanus i Antonio Forti. Więcej na ten temat zob. Nowaszczuk 2013: 148.

Pokaz kreatywności i ponadprzeciętnej wyobraźni wykazał także w zakresie innego gatunku z repertuaru *poesis artificiosae*: wiersza uzgodnionego⁴¹ (*versus concordans*). Utwór tego rodzaju powstawał, kiedy w sąsiadujących ze sobą wersach zamieszczano wyrazy składające się w zakończeniu z takich samych sylab (co przy okazji dawało efekt rymu). Wizualną atrakcyjność tego gatunku osiągnano jednak dopiero wówczas, gdy część wspólną (powtarzające się sylaby) dwóch sąsiadujących wersów wydrukowano pomiędzy nimi. Walory takiego wiersza opisuje XVII-wieczny wydawca słynnej *Medycyny Salernitańskiej* (*Medicina Salernitana*) Rene Moreau (Renatus Moraeus, 1587–1656). Ukazuje je na przykładzie sentencji pochodzącej z komentowanego traktatu: „Quos anguis dirus tristi mulcedine pavit, hos sanguis mirus Christi dulcedine lavit”, która odpowiednio wydrukowana przybierała postać wiersza uzgodnionego:

Qu	an	di	tri	mul	pa
-os	-guis	-rus	-sti	-cedine	-avit.
H	san	mi	Chri	dul	la

„Qua quidem specie nihil ingeniosius, nihil difficilius excogitari potest”⁴² – konkluduje uczony paryżanin. Nie widział bowiem najwyraźniej, jak tę samą sentencję⁴³ prezentuje Winther na karcie tytułowej swojego *Triquetrum mysticum*: w formie trójkąta (**ilustr. 4 s. 156**), którego treść należy odczytywać, łącząc w kolejnych liniach sylaby wydrukowane wzdłuż lewego skraju ze środkowymi, a następnie wzdłuż prawego boku ze środkowymi. Nie trzeba dodawać, że taka forma prezentacji znakomicie komponowała się wizualnie z tytułem tomiku, a konieczność odnalezienia właściwej metody odczytania wpisanej w trójkąt treści dawała czytelnikowi przedsmak tego, co czeka go na kolejnych kartach dzieła.

W wydanym w 1617 r. druku pogrzebowym⁴⁴ dla księcia Jerzego II (III) zamieścił Winther innego rodzaju wiersz kunstowny oddziałujący na zmysł wzroku. Mowa o emblemacie, a więc gatunku łączącym obraz i słowo, który zyskał w XVII w. dużą popularność. Utwór ten został szerzej opisany⁴⁵, warto jednak w tym miejscu zatrzymać się na chwilę przy jego rozbudowanej rycinie (*imago*), w której wykorzystano m.in. motyw wieńca. Wieniec był czytelnym symbolem funeralnym, a jednocześnie znakiem zwycięstwa i władzy, co znakomicie korespondowało z okazją i adresatem utworu. Poprzez swoją formę – koło, bez początku i końca – był też odczytywany jako symbol życia wiecznego, przypuszczalnie

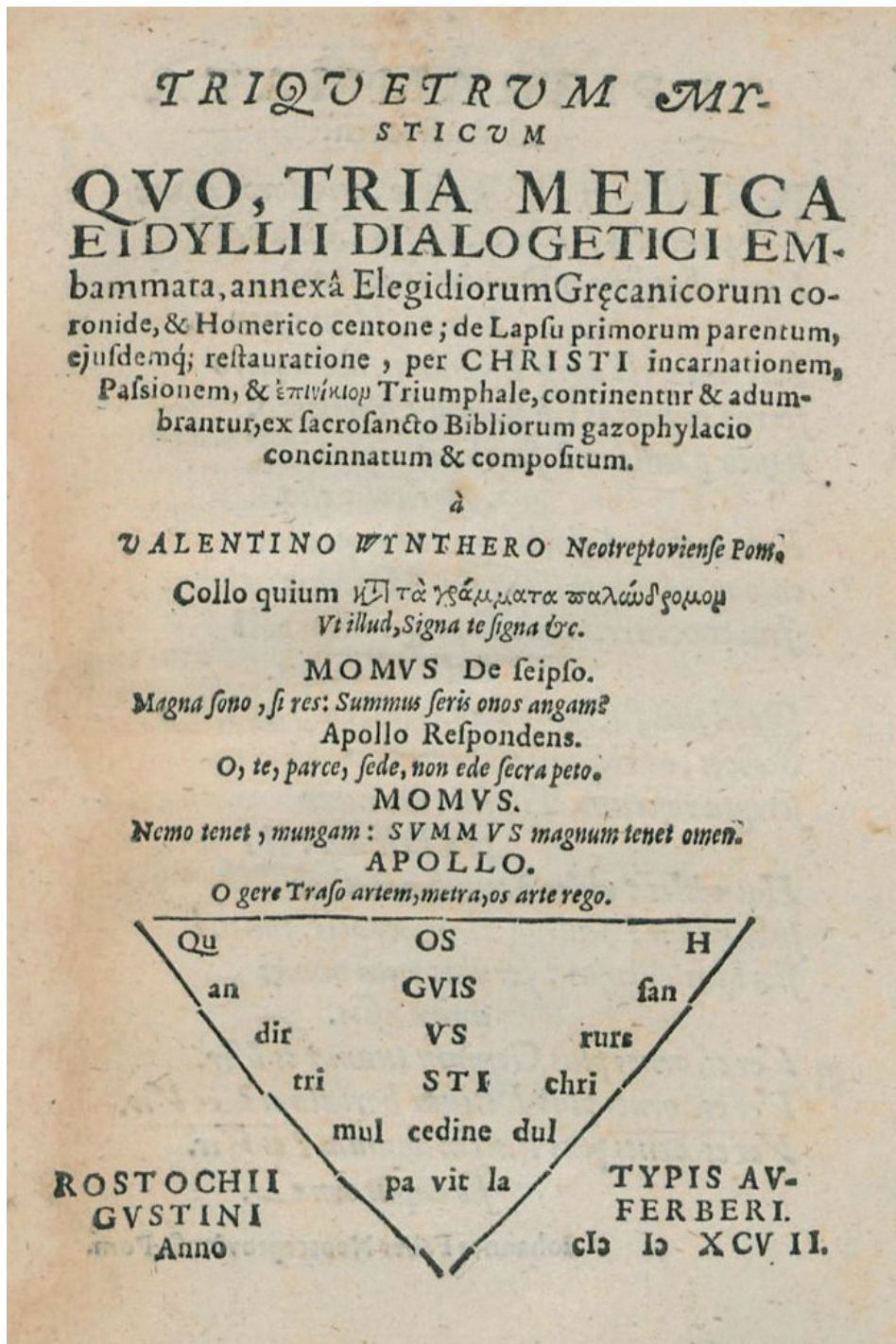
⁴¹ Borysowska 2018b: 171.

⁴² *Schola Salernitana* 1625: 39.

⁴³ Gwoli ścisłości: w wersji Winthera w drugiej części sentencji widnieje słowo *rursus* (nie: *mirus*), co nie zmienia jednak zasad prezentacji ani sensu całości.

⁴⁴ Grantzin 1617.

⁴⁵ Borysowska 2017: 74, 87–88.

Illustr. 4

w nawiązaniu do Apokalipsy św. Jana: „Bądź wierny aż do śmierci, a dam ci wieniec życia” (Ap. 2,10). W emblemacie Winthera w wieniec wplecione są róże – jak tłumaczy inskrypcja i komentarz utworu – symbolizujące piękno, a jednocześnie ulotność i kruchość ludzkiego życia. Główki poszczególnych kwiatów są oznaczone początkowymi literami łacińskich wersji imion książąt z dynastii Gryftów: Ulryka (U.), Filipa (P.), Filipa Juliusza (P.J.), Franciszka (F.), Bogusława (B.) i zmarłego Jerzego (G.), przy czym kwiat symbolizujący tego ostatniego jako jedyny jest zwiedły i dodatkowo oznaczony krzyżem.

Wydaje się, że podobny koncept (o czym szerzej za chwilę) wykorzystał Winther już wcześniej w jednokartkowym druku⁴⁶, który stanowił podarek noworoczny na rok 1610 dla sześciu, żyjących jeszcze wówczas, Gryftów: księcia Filipa II, jego rodzonych braci – Franciszka, Bogusława XIV, Jerzego II i Ulryka – oraz kuzyna z linii wołoskiej Filipa Juliusza.

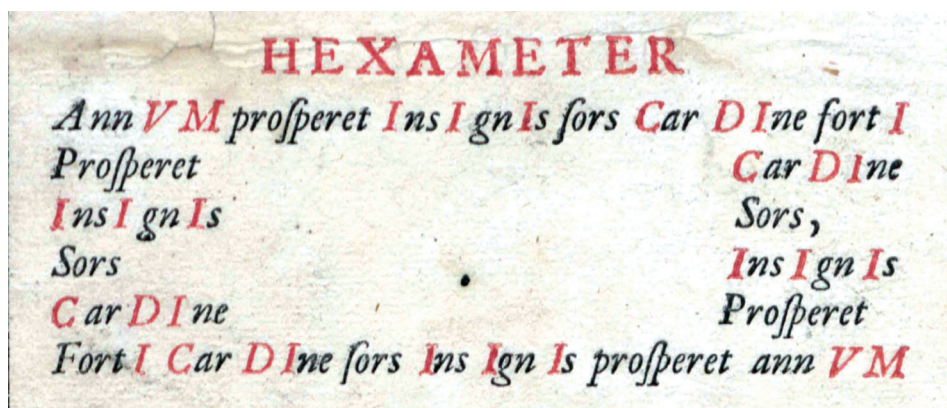
Tytuł i treść tego utworu nawiązują do ugody, jaką w 1606 r., po objęciu rządów w księstwie szczecińskim, Filip II zawarł ze swoimi braćmi i kuzynem. W jej myśl książę Franciszek otrzymał starostwo bytowskie oraz biskupstwo kamieńskie (po zmarłym w 1605 r. księciu Kazimierzu), Bogusław i Jerzy zostali wspólnie książętami na Darłowie, natomiast Ulryk, który miał wówczas 17 lat, otrzymał 5 tys. talarów rocznie oraz ekspektatywę na biskupstwo kamieńskie (brat stryjeczny Filip Juliusz od 1605 r. władał księstwem wołoskim).

Publikacja zawiera wydrukowane czerwonym atramentem imiona sześciu książąt, pod nimi zaś okolicznościowy epigramat, zawierający życzenia, które składają sobie na nowy rok owi „sex columnae suorum speratissimae”: powodzenia w przedsięwzięciach, zdrowia, przedłużenia dynastii. Pod wierszem znajduje się jeszcze pojedynczy heksametr, który jest jednocześnie chronostychem. Chronostych⁴⁷, nazywany niekiedy także eteostychem, był jednym z najpopularniejszych gatunków przynależnych do kategorii poezji kunsztownej. Chwytem formalnym, pozwalającym na zamieszczenie w nim ponadplanowych, specjalnych znaczeń, było użycie zawartych w utworze liter jednocześnie w ich drugiej funkcji – cyfr rzymskich. W tym celu litery, mające dodatkowo przekazać wartość liczbową, wyróżniano graficznie. Po zsumowaniu ich wartości uzyskiwano komunikat liczbowy, najczęściej datę wydarzenia, z którym utwór był genetycznie związany. W heksametrze Winthera litery, będące nośnikami cyfr, wydrukowano wersalikami i dodatkowo w kolorze czerwonym. Sumują się one, naturalnie, w liczbę 1610, czyli rok, z okazji nastania którego powstał cały druczek.

Uwagę czytelników zwracać musiało jednak nie tyle wkomponowanie w ów pojedynczy heksametr chronostychu, gdyż to, jak powiedziano, było praktyką, z którą byli dobrze zaznajomieni, co raczej niespotykane zakomponowanie owego heksametru w publikacji (**ilustr. 5 s. 158**). Został on bowiem wydrukowany

⁴⁶ Winther 1610.

⁴⁷ Borysowska 2018b: 104–109.

Ilustr. 5

czterokrotnie: dwa razy w układzie poziomym (raz z lewej ku prawej i raz z prawej ku lewej) oraz dwa razy w pionie (również w dwóch kierunkach). W ten sposób stworzył coś w rodzaju wiersza przestrzenno-liniowego, czyli utworu tak uformowanego z linii tekstu, by powstał pożądany kształt. W wierszach tego rodzaju, w odróżnieniu od wierszy figuralnych, tekst jest konturem obrazu, a nie jego wypełnieniem. Utwory te wywodzi się z epoki ottońskiej, pierwsze znane przykłady pochodzą z końca IX w., a rozkwit gatunku trwał do schyłku wieku XIV. Renesans popularności wiersze przestrzenno-liniowe przeżywały natomiast, tak jak inne dawne formy kunsztowne, od końca XVI w. przez cały wiek XVII⁴⁸.

Jaki jednak kształt chciał uzyskać Winther, każąc w ten sposób wydrukować swój heksametr? Na właściwe odczytanie jego intencji naprowadza sentencja zamieszczona w zakończeniu publikacji: „Una salus patriae fratrum concordia constans”. Była ona bowiem tożsama z dewizą, która znalazła się na medalu okolicznościowym wybitym z okazji książęcej ugody braterskiej, do której nawiązuje utwór Winthera.

Dokładny opis tego medalu (niestety, nie zachował się do naszych czasów), przekazał świadek z epoki, Filip Hainhofer (1578–1647), kupiec i rzemieślnik augsburski, autor relacji z pobytu na dworze Filipa II w roku 1617. Czytamy u niego:

I serdecznie się owi czterej bracia⁴⁹ miłują, i jednego wola także pozostałych jest wola, a *pro vinculo et signi fraterni amoris* medale noszą, które pan mój łaskawy⁵⁰ 2 października 1606 roku z okazji potwierdzenia braterskiej ugody wykoncypował i pomiędzy braci rozdzielił, na którego to medalu jednej stronie wąż w okrąg zwinięty, bez początku i końca, się znajduje,

⁴⁸ Rypson 2002: 30–54.

⁴⁹ W drugiej połowie roku 1617, kiedy powstała relacja Hainhofera, nie żył już Jerzy II, młodszy brat Filipa II.

⁵⁰ Mowa o księciu Filipie II.

w środku zaś kapelusze książęcy, a pod spodem data VIII 1606; na drugiej stronie dłonie dwie z niebios wyzierają, dwa rogi obfitości dzierżąc, wewnątrz zaś Jehowa widnieje. Wokół jest napis: UNA SALUS PATRIAE FRATRUM CONCORDIA CONSTANS⁵¹.

Wydaje się więc uzasadnione, że ta szczególna forma wydrukowania heksametru, pozwalająca czytać go w kółko, ma nawiązywać do owego węza „bez początku i końca”. I tak się z pewnością utytułowanym adresatom utworu musiały kojarzyć – z medalem, który każdy z nich od kilku lat nosił. W zaproponowanej przez Winthera literackiej wersji wąż ów „przemawia” tekstem-wróźbą na nowy rok: „Annum prosperet insignis sors cardine forti”.

Po latach, kiedy jeden z sześciu książąt zmarł, ten heksametryczno-obrazowy koncept, opierający się na bogatej i złożonej symbolice koła, przybrał postać wieńca splecionego z róż, który ozdobił rycinę funeralnego emblematu dla Jerzego II. Obydwie publikacje ujawniają więc dążenie Winthera do uzyskiwania formalnej (tu akurat: wizualnej) atrakcyjności utworów w powiązaniu z próbami nadania im wielowymiarowego, piętrowego sensu, wielości znaczeń, co można uznać za cechę rozpoznawczą wszystkich jego utworów kunstownych.

Zaprezentowany repertuar poetycki Winthera wskazuje jednoznacznie, że chwytając za pióro, chętnie eksperymentował z formą i sięgał po utwory z kategorii *poesis artificiosae*, a jego poszukiwania i innowacje wymykają się niekiedy genologii⁵². Było to zgodne z duchem epoki, barokowi poeci nie tylko bowiem kontynuowali twórczość w wypracowanych wcześniej gatunkach kunstownych, ale także tworzyli nowe, niekiedy bardzo skomplikowane. Opisy tych gatunków wraz z przykładami ich poetyckich realizacji, trafiały następnie na karty poetyk, zwłaszcza szkolnych, a za ich pośrednictwem – do kolejnych autorów, którzy chętnie wypełniali zalecenia teoretyków, próbując w ten sposób zaskoczyć i zadziwić odbiorców, a przy tym zapewnić im umysłową rozrywkę. Warto przy tym pamiętać, że widoczne u twórców takich wierszy dążenie do oryginalnego ujęcia tematu, wzbudzenia podziwu i dania intelektualnej przyjemności czytelnikom, nie wynikało wyłącznie z przyjętych przez nich koncepcji estetycznych, ale miało także oparcie w moralistycznej koncepcji sztuki, przejawiającej się w wierze w magię liczb, wróżbę zamkniętą w imieniu, oddziaływanie symboliki wizualnej itd. Już jednak teoretykom z epoki zdarzało się formułować krytyczne opinie i napomnienia przeciwko nadużywaniu gatunków kunstownych i mnożeniu chwytów formalnych, gdyż mogło to prowadzić do rozmycia lub utraty ideowego przesłania dzieła⁵³. Valentina Winthera nie można jednak zaliczyć do grona twórców, którzy w pogoni za atrakcyjnością formy gubili sens swojego przekazu.

⁵¹ Hainhofer 2020: 154.

⁵² Mam tu na myśli utwory powstałe w wyniku skrzyżowania kilku gatunków albo opisane nowatorskie użycie heksametru jako wiersza figuralnego.

⁵³ Uwagi D. Herlitz na temat akrostychu por. przypis 29; krytyczne uwagi na temat anagramu sformułował M.K. Sarbiewski, por. Sarbiewski 1958: 38–39.

Stosowanych przez siebie gatunków i rozwiązań formalnych nie mnożył ponad miarę, zawsze też podporządkowane były one i dopasowane do treści utworu, co wyróżnia Winthera jako poetę nie tylko wśród innych twórców „złotego wieku” Pomorza, ale także wśród poetów sięgających po poezję kunsztowną w ogóle.

Przywołane przykłady wskazują, że ciągłe twórcze poszukiwania nowych środków wyrazu, dążenie do oryginalności, przekraczanie granic gatunków i stawianie sobie nowych intelektualnych wyzwań było wpisane w charakter Winthera jako poety. A jako ostatni argument na rzecz jego pełnego polotu i kreatywności temperamentu twórczego niech zaświadczą sposoby, w jakie zwykł się podpisywać. Niekiedy, naturalnie, odnajdziemy pod jego utworami pełne imię i nazwisko: „Valentinus Wyntherus Neotreptoviensis Pomeranus”, zgodnie z obowiązującym schematem. Nie byłby chyba jednak sobą, gdyby i tu nie zdarzyło mu się przełamywać sztamper nieszablony „Signore d’Inverno”⁵⁴ lub – czytelną tylko dla wtajemniczonych – sentencją: „Vna Valens Virtus Nobilitare Potest”⁵⁵.

BIBLIOGRAFIA

Źródła, przekłady, komentarze

- D. Cramer, *Societas Iesu et Rosae crucis vera, hoc est: decades quatuor emblematum sacrorum* [...], Francofurti 1617.
- D. Cramer, *Octoginta emblemata moralia nova, e Sacris Literis petita* [...], Francofurti 1630.
- A. Grantzin, *Leichpredigten gehalten bey der Fürstlichen Leiche und Begräbnuß. Des Durchleuchtigen Hochgeborenen Fürsten unnd Herrn Herrn Georgii, III. Hertzogen zu Stettin Pommern der Cassuben unnd Wenden Fürsten zu Rügen Graffen zu Gützkow der Lande Lawenburg und Bütow Herrn [et]c.*, Alten Stettin 1617.
- Il Pastor Fido. Tragicomedia Pastorale Di Battista Guarini, Dedicata Al Ser[enissi]mo D[omino] Carlo Emanuele Duca Di Savoia etc. Nelle Reali Nozze di [...] con la Ser[enissi]ma Infante D[omina] Caterina D’Avstria*, Venetia 1590.
- B. Guarini, *Il Pastor Fido*, a cura di M. Guglielminetti, Torino 1971.
- Filipa Hainhofera dziennik podróży, zawierający obrazki z Frankonii, Saksonii, Marchii Brandenburskiej i Pomorza w roku 1617*, przekł. i oprac. K. Gołda, wyd. drugie oprac. i red. nauk. R. Skrycki, Szczecin 2020.
- D. Herlitz, *Gymnasma, vel artis poeticae compendium et exercitia juvenilia didactica* [...], [Stettini] 1627.
- Illustrissimi Principis ac Domini, Dn. Philippi II. Ducis Pomeranorum, etc. Natalis XXXV. votivis celebratus versibus a [...] consiliariis et ministris quibusdam Aulicis: XXVIII. Iulii Anno 1608*, Sedini 1608.
- D. Reutz, *Keyserpredigt aus der Historia* [...], Alten Stettin 1612.
- M.K. Sarbiewski, *Wykłady poetyki (Praecepta poetica)*, przekł. i oprac. S. Skimina, Wrocław–Kra-ków 1958.

⁵⁴Reutz 1612: H2v: „Signore d’Inverno alla corte di Pomerania, consigliere, conte del palagio”. Dziękuję dr. Michałowi Gierkemu za zwrócenie mi uwagi na ten podpis.

⁵⁵Taki podpis figuruje m.in. w funeralium dla księżnej Klary (zob. Winther 1598: A4v), wyróżnione pierwsze litery poszczególnych wyrazów stanowią jednocześnie monogram autora (V V V N P = Valentinus Wyntherus Neotreptoviensis Pomeranus).

- Schola Salernitana hoc est De valetudine tuenda opus nova methodo instructum infinitis versibus auctum, commentariis Villanovani, Curionis, Crelii et Costansoni illustratum. Adiectae sunt animadversiones novae et copiosae Renati Moreau, Parisiis 1625.*
- J.V. Winther, *Triquetrum mysticum quo, tria melica eidyllii dialogetici embammata, annexa elegidorum Grecanicorum coronide et Homericocentone: de Lapsu primorum parentum, eiusdemque restauratione, per Christi incarnationem, Passionem [...] continentur et adumbrentur; ex sacrosancto Bibliorum gazophylacio concinnatum et compositum [...], Rostochii 1597.*
- J.V. Winther, *Ad respondentem, w: Theses disputationis primae de iusticia et iure [...] quam [...] proponebat Georgius Palbitzke, Gryphiswaldiae 1597, 10–11.*
- Palindromon hieroglyphicum quo lubricus vitae erroneae cursus et recursus [...] adumbratur Honorificae Memoriae Illustrissimae Dominae, Dominae Clarae [...] coniugis [...] Principis ac Domini D[omi]n[i] Bogislai Ducis Stetini [...] scriptum, dicatum, consecratum [...], Gryphiswaldiae 1598.*
- J.V. Winther, *Pastor Fidis Baptistae Guarini Equitis. Tragicomaedia Pastoralis [...] ex Italico Latina mutatis mutandis, opera J. Valentini Winther, In Veteri Sedinorum Colonia 1607.*
- J.V. Winther, *Hexameter, quo sex orbiculatim unitis vocabulis, ex-pactis concordiae tabulis, sex Illustrissimi [...] Principes [...] anno praeterito in aquosa et pomposa Venetiarum urbe compositus, Sedini revisus, nomine et auctoritate Dominorum Collegarum, strenae loco exhibitus [...], [Sedini 1610].*

Opracowania

- Abramowska 2002: J. Abramowska, *Dialog*, w: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze, renesans, barok*, red. T. Michałowska, przy udziale B. Otwinowskiej i E. Sarnowskiej-Temierusz, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, 159–163.
- Bądkowska 2013: J. Bądkowska, *Portret Jürgena Valentina Wintera*, w: *Złoty wiek Pomorza. Sztuka na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII wieku*, red. R. Makała, Szczecin 2013, 154–157.
- Borysowska 1997: A. Borysowska, *Andrzej Loeaechius i jego twórczość poetycka (XVI/XVII w.)*, „*Slavia Occidentalis*” 54 (1997), 17–28.
- Borysowska 2013: A. Borysowska, *Pomeranian Poets about their Dead Rulers: Elaborate Forms in Seventeenth Century Funeral Poetry*, w: *Poesis Artificiosa: Between Theory and Practice*, eds. A. Borysowska, B. Milewska-Ważbińska, Frankfurt am Main 2013, 97–117.
- Borysowska 2017: A. Borysowska, *Poezja kunstowna w drukach żałobnych dedykowanych Gryfitom*, w: *Pompa funebris książąt z dynastii Gryfitów*, red. M. Łopuch, Szczecin 2017, 74–95.
- Borysowska 2018a: A. Borysowska, *Oprawa literacka jubileuszu stulecia reformacji w księstwie szczecińskim*, „*Przegląd Zachodniopomorski*” XXXIII (2018), z. 4, 285–298.
- Borysowska 2018b: A. Borysowska, *Poezja kunstowna w pomorskich drukach okolicznościowych XVII wieku. Przegląd gatunków*, w: A. Borysowska, *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVII–XVIII w.)*. *Studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa*, Szczecin 2018, 99–186.
- Böhmer 1824: W. Böhmer, *De Pomeranorum historia literaria*, Berolini 1824.
- Budaragina 2017: O.V. Budaragina. *Ausonius on the Cento Technique (Cento, Praef. 26–27)*, „*Philologia Classica*” XII (2017), z. 1, 48–53.
- Bülow 1898: G. von Bülow, *Winther, Georg Valentin*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 43 (1898), 501–502, w: [<https://www.deutsche-biographie.de/pnd100978053.html#adbcontent>].
- Coutinho 2016: M. Coutinho: *Carmina Figurata e a teoria da imagem carolínea. Contributos para uma reflexão sobre a relação texto–imagem*, w: [https://www.academia.edu/31220638/Carmina_figurata_e_a_teor%C3%ADngia_contributos_para_uma_reflex%C3%A3o_sobre_a_rela%C3%A7%C3%A3o_texto_imagem].
- Frankowska-Makała 2015: M. Frankowska-Makała, *Książę pomorski Filip II – uczonek, kolekcjoner, mecenas*, w: *Metafora świata. Filip II jako władca i kolekcjoner*, t. I, red. R. Zdero, Szczecin 2015, 13–51.

- Kapuścińska, Urbański 2013: A. Kapuścińska, P. Urbański, *Poesis Artificiosa ad Gloriam Dei: Paul Zacharias and His Disticha Sacra*, w: *Poesis Artificiosa. Between Theory and Practice*, eds. A. Borysowska, B. Milewska-Ważbińska, Frankfurt am Main 2013, 65–82.
- Kratz 1865: G. Kratz, *Die Städte der Provinz Pommern: Abriss ihrer Geschichte, zumeist nach Urkunden*, Berlin 1865.
- Makała 2013: R. Makała, *Sztuka w służbie książąt pomorskich w XVI i XVII wieku*, w: *Złoty wiek Pomorza. Sztuka na dworze książąt pomorskich w XVI i XVII wieku*, red. R. Makała, Szczecin 2013, 15–41.
- Zdero (red.) 2015: *Metafora świata. Filip II jako władca i kolekcjoner*, t. I–II, red. R. Zdero, Szczecin 2015.
- Michałowska 2002: T. Michałowska, *Poezja kunsztowna (poesis artificiosa)*, w: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze, renesans, barok*, red. T. Michałowska, przy udziale B. Otwinowskiej i E. Sarnowskiej-Temeriusz, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, 718–723.
- Nieznanowski 2002: S. Nieznanowski, *Anagram*, w: *Słownik literatury staropolskiej. Średniowiecze, renesans, barok*, red. T. Michałowska, przy udziale B. Otwinowskiej i E. Sarnowskiej-Temeriusz, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, 26–27.
- Nowaszczuk 2013: J. Nowaszczuk, *Difficillimum poematis genus: jezuicka teoria epigramatu*, Szczecin 2013.
- Poesis artificiosa* 2013: *Poesis artificiosa. Between Theory and Practice*, eds. A. Borysowska, B. Milewska-Ważbińska, Frankfurt am Main 2013.
- Rypson 1989: P. Rypson, *Obraz słowa. Historia poezji wizualnej*, Warszawa 1989.
- Rypson 2002: P. Rypson, *Piramidy, słońca, labirynty. Poezja wizualna w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Warszawa 2002.
- Skrycki 2013: R. Skrycki, *Wielka Mapa Pomorza Eilharda Lubinusa a kartografia regionu*, w: *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, red. R. Skrycki, Szczecin 2013, 117–136.
- Tuwim 2018: J. Tuwim, *Pegaz dęba czyli panopticum poetyckie*, Warszawa 2018.
- Wojtkowska-Maksymik 2018: M. Wojtkowska-Maksymik, *Wierny Pasterz Battisty Guariniego – opowieść o ludzkiej ślepotcie i boskiej przenikliwości*, w: B. Guarini, *Wierny pasterz*, przekł., wstęp, i koment. M. Wojtkowska-Maksymik, Warszawa 2018, 11–26.

THE “ARTFUL” HEXAMETER AND OTHER ARTIFICIAL FORMS
IN THE WORK OF JURGA VALENTIN WINTHER (1578–1623)

Summary

Jurga Valentin Winther (1578–1623) went down in the history of the Pomeranian Duchy as an influential diplomat and historian associated with the court of Duke Philip II – a scholar and patron of artists. Among Winther’s literary output, the most remembered today is the never-published and ultimately lost historiographic work *Pomeranographia*, a monograph devoted to his native duchy and widely commented on during the author’s lifetime. Meanwhile, the writer also left a strictly literary legacy: occasional poems, poetry collections, and dramas. Among these works, what are often present are genres referred to as *poesis artificialis*, such as the centon and palindrome. However, Winther also eagerly experimented: taking traditional metric solutions such as the hexameter as his basis, he created new forms not previously described by genology. Thanks to this diversity of form and innovation, which was, however, always dependent on and adapted towards the contents of the message, he distinguished himself as a poet among the other authors of the “golden age” of Pomerania. The article presents the most interesting examples of this author’s elaborate poetry.